

С. Р. КІЛІЄВИЧ

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПКИ БІЛЯ с. ЖОВНИН¹

Влітку 1957 р. експедиція Інституту археології АН УРСР провела розвідкові розкопки на древньоруському городищі біля с. Жовнин, Градиського району, Полтавської області².

Це городище розташоване в урочищі Палянівщина на правому березі р. Сули на відстані 2 км від с. Воїнська Гребля. Воно має підково-

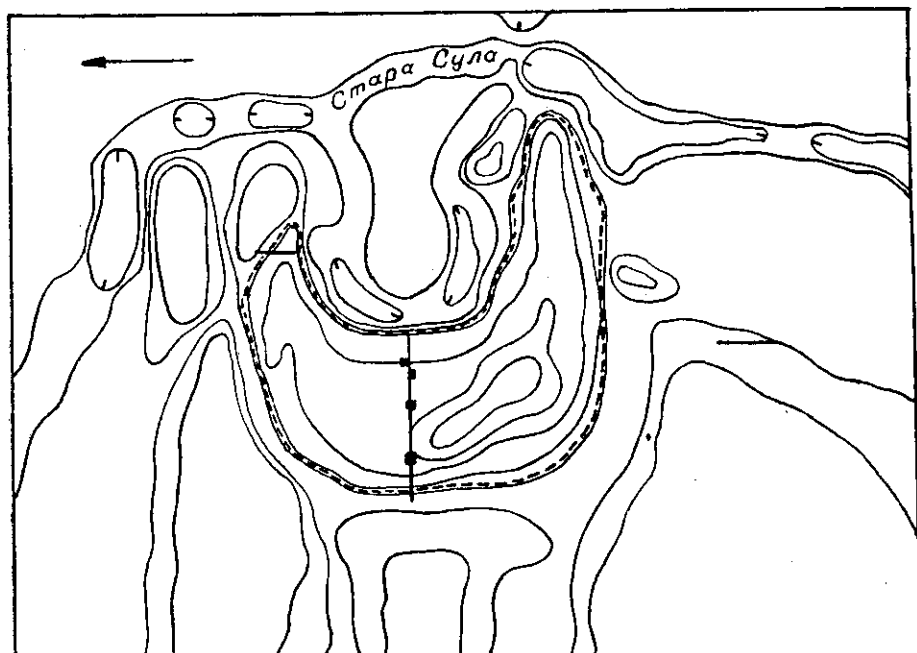

Рис. 1. План городища на урочищі «Палянівщина» біля с. Жовнин.

подібну форму і омивається з східної сторони старим руслом р. Сули, а з півночі, півдня та заходу оточене штучним ровом у вигляді півкола (рис. 1). Глибина рову від сучасної поверхні городища — 1—1,5 м; спочатку він мав глибину понад 2 м, ширину в нижній частині 2 м, у верхній — 4,5 м. Слідів насипу, які б свідчили про наявність валу, не

¹ Тепер цей район затоплений Кременчуцьким морем.

² В роботі експедиції брали участь наукові співробітники Інституту археології АН УРСР В. Й. Довженок (керівник експедиції), Ф. Б. Копилов, М. П. Кучера і науковий співробітник Київського державного історичного музею С. Р. Кілієвич.

виявлено. Площа городища — 2,9 га (з півночі на південь 240 м, з сходу на захід 106 м), поверхня його відносно рівна. На зораній землі в багатьох місцях виступали плями жовтої та світло-сірої глини, можливо, це викиди з ям та житлових споруд. Знахідки на городищі незначні — це в основному кераміка XI—XIII ст., залізний шлак та кістки тварин.

До західної і південної частин городища примикає поселення, що простежується по знахідках кераміки, уламках печини, кістках тварин. Воно простягається вздовж берега старого русла р. Сули на відстань до 300 м і оточене улоговиною. Ширина поселення на захід від берега Сули — близько 100 м. В обвалі берега виявлено культурний шар часів Київської Русі: кераміку XI—XIII ст., залізний шлак, кістки тварин. Далі на захід, на відстані 1 км від городища, на піщаних горбах розташувався могильник, сучасний городищу.

З метою виявлення культурного шару і встановлення наявності будівельних об'єктів на території городища було закладено дві траншеї та два шурфи. Траншея № 1 перетинала городище з сходу на захід, траншея № 2 проходила через його північно-східну частину. Шурфи були закладені в південно-східній частині городища. Третю траншею заклали на поселенні. Невеликі розкопки проведено і на могильнику. Всього було розкопано територію площею 240 м² (рис. 1).

Закладкою траншеї № 1 виявлено, що під зораною поверхнею на глибині 0,6—1,8 м залягає шар чорного гумусу з вкрапленням печини, вугілля, попелу і знахідками кераміки XI—XIII ст., кісток тварин, невеликої кількості залізного і керамічного шлаку та деяких залізних виробів. Під гумусом лежить глинисто-вапняковий білий материк.

Траншея № 1 пересікла кілька ям різних розмірів і два житла. Для встановлення характеру житлових споруд і окремих ям на місці їх виявлення були закладені невеликі розкопи. В розкопах № 1 і 4 були виявлені ями від будівель господарського призначення. В них знайдено кераміку XI—XIII ст., деталі залізного трубчастого замка, уламки залізної коси, кістки тварин.

В розкопі № 2 на глибині 0,95—1 м були простежені контури напівземлянки (№ 1). Земля в її заповненні чорна, гумусна з незначними вкрапленнями печини. Виявлено кераміку XI—XIII ст. та кістки тварин. Напівземлянка прямокутної форми, розміром 2,9×2,8 м. Стіни її були заглиблені в материкову глину на 0,65 м. В південно-східному кутку знаходилася округла піч, черинь якої діаметром 0,85 м підвищувався на 0,12 м над долівкою. Майже посередині житла було виявлено дві невеликі ямки, очевидно, від дерев'яних стовпів (рис. 2). У заповненні напівземлянки знахідок було дуже мало — кілька уламків кераміки XI—XIII ст., кістки тварин.

Друга напівземлянка була відкрита в розкопі № 3. Вона мала чотирикутну форму (розміри її точно встановити неможливо внаслідок часткового зруйнування більш пізньою ямою). В південно-західному кутку знаходилась вирізана в материковій глині піч грушоподібної форми, розміром 1,6×1,6 м. Піч зроблена вище рівня долівки на 0,22 м. Знахідки аналогічні знахідкам першого житла.

У траншеї № 2 майже нічого не знайдено.

Розкопки городища показали, що в його культурному шарі кераміки значно менше, ніж на багатьох інших древньоруських городищах, зокрема на городищі біля с. Воїнська Гребля. Вона відноситься тільки до періоду Київської Русі. За аналогією з керамічними комплексами інших городищ і поселень Київської Русі кераміку даного городища можна розділити на три групи. До першої групи належать уламки глиняних горщиків, виготовлених на гончарному колі з добре відмудленої глини рівномірного обпалення (рис. 3, 1, 2). Своєю формою ці гор-

щики нагадують посуд курганного типу X—XI ст. Вінця їх відігнуті назовні і закруглені.

Другу групу становить посуд з досить гладкою поверхнею, виготовлений з глини сірого, світло-сірого і жовтого кольорів (рис. 3, 3, 4, 5). Вінця дуже відігнуті назовні у вигляді валика або бортика, з внутрішнього боку вони заглажені. Орнамент на стінках посуду має вигляд прямих або хвилястих ліній. Зустрічаються також нігтьові защіпи. Кераміка цієї групи є немовби перехідною від першої групи до третьої. Датується вона приблизно XI—XII ст.

Третя група кераміки близька до другої групи і відрізняється від неї лише профілем вінець (рис. 3, 6, 7, 8). Вінця цієї групи дуже відігнуті назовні, по їх краю з внутрішнього боку проведена глибока боро-

Рис. 2. Залишки напівземлянки № 1 на городищі біля с. Жовнин.

зенка. Іноді у верхній частині вінець зроблені насічки. З зовнішнього боку вінця загнуті у вигляді валика або своєрідного бортика, який іноді плавно переходить в дуже профільовану шийку посудини. На городищі кераміка цієї групи переважає. Її слід датувати XI—XIII ст.

В цілому кераміка городища типова для багатьох древньоруських міст, зокрема Києва, Чернігова, Переяслава, Вишгорода, Білгорода та ін.

На городищі зустрічається також кераміка з штампованим орнаментом (рис. 3, 9), характерним для більш північних районів Русі — Новгород, Ладоги, Рязані, Мінська та ін. Посуд з таким самим орнаментом виявлено і на городищі біля с. Воїнська Гребля.

Інтерес викликають клейма на денцях посуду (рис. 3, 10, 11, 12, 13, 14, 15). Вони мають різну форму: подвійного кола, хреста, вписаного в коло, кола, заповненого сіткою, колеса з спицями і т. п.

Аналогічні клейма зустрічаються в Києві, Вишгороді, Переяславі, Новгороді, Рязані та інших містах.

Серед інших матеріалів у невеликій кількості знайдені уламки амфор з високими ручками, половина залізних пружинних ножиць, уламок скляного браслета, заготовки кістяних виробів, кілька кусків червоного шиферу та ін.

Рис. 3. Кераміка з городища біля с. Жовнин.

Великий інтерес викликає кістяний предмет (рис. 4), який за формою нагадує порохівницю XVII ст. На поверхні його є зображення знака Рюриковичів. Подібні кістяні вироби, але без знаків, знайдені також на городищах Воїнська Гребля та Вишгород.

На території поселення на відстані 0,5 км на південь від траншеї № 1 була закладена розвідувальна траншея № 3 (довжиною 40 м), орієнтована з півночі на південь. Ніяких будівельних об'єктів на поселенні не виявлено. Культурний шар в цьому місці, як і на городищі, дуже бідний знахідками. Зустрічаються лише поодинокі уламки кераміки XI—XIII ст. та кістки тварин.

Дослідження могильника, залишки якого були виявлені в ярі на відстані 500 м на південний схід від хут. Панського, показали, що в період Київської Русі на його місці був невеликий горб. За межі горба

Рис. 4. Кістяний предмет із зображенням знака Рюриковичів з городища біля с. Жовнин.

могильник, певно, не поширювався. Під дією вітру, а також води (вода заливала це місце кілька разів) горб поступово зник і на його місці утворився неглибокий піщаний яр з пологими схилами розміром 25××50 м. Від поховань збереглися людські кістки — щелепи, черепи, руки і ноги, розкидані по дну та по схилах яру.

На основі дослідження городища можна зробити висновок, що воно існувало недовгий час. Бідність культурного шару, відсутність інвентаря в житлах свідчить про те, що люди, які населяли це городище, в результаті якихось обставин покинули його. Територія городища більше не заселялась. Це підтверджується відсутністю знахідок більш пізнього часу.

Наявність невеликої кількості кераміки X—XI ст. свідчить про те, що в X—XI ст. на даному місці було, очевидно, невелике поселення, яке в XIII ст. переросло в городище.

Цікаво відзначити, що в 1961—1963 рр. науковим співробітником Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР В. Д. Дяденком і науковим співробітником Інституту археології АН УРСР В. К. Гончаровим під час спаду води в Кременчуцькому морі було відкрито сліди древньоруського городища в центральній частині колишнього с. Жовнин. До городища примикав населений посад, за яким знаходився великий безкурбанний могильник з похованнями, що датуються інвентарем X—XII ст.

Серед типових знахідок періоду Київської Русі — кераміки, металевих виробів — зустрічаються височні кільця радимичів та уламки кераміки з штампованим орнаментом.

Поряд із знахідками X—XIII ст. зустрічається кераміка і монети XVI—XVIII ст. Очевидно, це городище продовжувало існувати і в більш пізній час.

В літопису розповідається про боротьбу Володимира Мономаха з мінським князем Глібом. На боротьбу з Глібом Володимир закликав усіх своїх синів, в тому числі і Ярополка, переяславського князя, який разом з братом Давидом взяв місто Дрютеск. В літопису під 1116 р. говориться: «Ярополк Володимирич сруби город Желни Дрючаном их же полони»³. Ярополк, певно, переселив полонених міста Дрютеска (Дрючан) в побудоване ним місто Желні.

Літопис не повідомляє, де саме знаходилось місто Желні, але можна припустити, що десь на кордоні з степом. Будівництво міст і заселення прикордонних з степом районів відоме ще за часів Володимира Святославовича.

Можливо, що елементи штампу в орнаментатії посуду, знайденого на цих городищах і характерного для більш північних районів Русі, були принесені дрючанами.

В. Ляскоронський писав про ряд укріплених древньоруських міст по течії річок, що межують із степом. Серед інших він згадує місто Жовнин (Желні)⁴ на правому березі р. Сули.

Невідомо, яке саме з двох вищезгаданих городищ він мав на увазі, ототожнюючи його з містом Желні.

Цілком можливо, що в назві села Жовнин частково збереглась назва древньоруського міста Желні.

С. Р. КИЛИЕВИЧ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ У с. ЖОВНИН

Резюме

Летом 1957 г. Жовнинский отряд Кременчугской археологической экспедиции Института археологии АН УССР под руководством В. И. Довженка произвел археологические исследования древнерусского городища у с. Жовнин, Градижского района, Полтавской области.

Городище расположено на правом берегу р. Сулы в 2 км от с. Воинская Гребля и в 1 км к юго-востоку от хутора Панского на урочище «Палянивщина». К городищу примыкает поселение и могильник того же времени.

В результате раскопок на городище были открыты ямы от хозяйственных построек и жилища полуземляночного типа прямоугольной формы. В жилищах хорошо сохранились глинобитные печи и ямки от деревянных столбиков. Культурный слой городища содержит очень мало вещей. Весь материал — керамика, металлические и костяные изделия — датируется X—XIII вв. Бедность культурного слоя, отсутствие всякого инвентаря в жилищах говорит о том, что жители городища вследствие каких-то обстоятельств в свое время покинули его. Территория городища больше не заселялась. Это подтверждается полным отсутствием находок более позднего времени.

³ Полное собрание русских летописей, т. I, Л., 1962, стор. 291.

⁴ В. Ляскоронский, История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст., К., 1903, стор. 150, 266.

В 1961—1963 гг. в центре бывшего села Жовнин во время спада воды Кременчугского моря было обнаружено другое древнерусское городище с посадом и бескурганым могильником X—XIII вв. Наряду с типичным древнерусским инвентарем на городище встречается керамика и монеты XVI—XVIII вв. По-видимому, это городище продолжало существовать и в более позднее время.

Неизвестно, какое именно из двух вышеуказанных городищ имел в виду В. Ляскоронский, отождествляя его с древнерусским городом Желни.

Вполне вероятно, что в названии села Жовнин сохранилось в несколько измененном виде название существовавшего в X—XIII вв. древнерусского города Желни.
